

FOLKLORINĖS LIAUDIŠKOJO PAMALDUMO RAIŠKOS: DZŪKIŠKOSIOS TIKĖJIMO PATIRTYS FOLKLORISTŲ AKIRATYJE

VITA IVANAUSKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Vaikeli, aš irgi pagalvoju: ar Viešpatis Jėzus mūs maldas priima, ar Jis ne? Niekio negalvoju, cik viena: maldas tas, kur meldies, gal turėtų priimt... O cikrumon – Džievulis žino, kap yra. Jis šventas. Ką čia padarysi žmogus...

Ona Dapkūnienė iš Vytautų k., Lazdijų r.

Straipsnio objektas – įvairios liaudiškojo pamaldumo raiškės formos folklorinėje kultūroje.

Darbo tikslas – remiantis naujausia ekspedicijų Dzūkijoje metu sukaupta folklorine medžiaga, išskirti ir kompleksiskai aptarti kai kuriuos ryškesnius su liaudiškuoju pamaldumu susijusius tekstus (folklorizuotus Šventojo Rašto fragmentų perpasakojimus ir kt.) ir sakramentalijas (šventus paveikslus ir kt.); panagrinėti liaudiškojo pamaldumo reiškinių, kaip galimo folkloristikos objekto, fiksavimo ir vertinimo klausimus.

Tyrimo metodai – lyginamasis, aprašomasis, analizės.

Žodžiai raktai: liaudiškasis pamaldumas, folkloras, katalikybė, tikėjimas, pasakojimas.

Temos pasirinkimas ir aktualumas

Įvairių Lietuvos miestelių apylinkėse vykstančių folkloro ekspedicijų dalyvių darbas dabar labai siejasi su vietos gyventojų krikščioniškosios kasdienybės *status quo*. Vis dažniau, fiksuojant šiuolaikinį dainuojamosios tautosakos vaizdą, įrašinėjamas nebe dainininkų, o šventų giesmių giedotojų repertuaras, atkakliau teiraujamas apie vietinės parapijos atlaidų tradicijas ir savitumus, atidžiau apžiūrimos pateikėjų namuose ir aplink juos sukauptos krikščioniškos sakramentalijos, užfiksuojamos su jomis susijusios kasdieniškos ir stebuklingos istorijos. Kitaip tariant, įprastinis klasikinių folkloro kūrinių fiksavimo laukas praplečiamas dėmesiu

aktualiajai pateikėjų išgyvenamai dabarčiai, neatsiejamai susijusiai su jų religinėmis praktikomis ir pažiūromis. Šie pokyčiai reikšmingi keliais aspektais: tiek kaip paties folkloristikos objekto praplėtimas, tiek kaip atidesnis ir adekvatesnis įsiziūrėjimas į tradicinės kultūros ir krikščionybės santykį, abipusę jų įtaką. „Kai kalbame apie kultūrą ir religiją, kurios prasismelkia į žmogiškosios asmenybės pačias gelmes, susiduriame su labai subtilia problema: idealių religinių normų ir Evangelijos realizavimo konkrečioje netobuloje žmogaus istorinėje situacijoje sąveika, kai ne tik Evangelijos turinys formuoja vieno ar kito amžiaus geografinio regiono krikščionybės veidą, bet ir epochos ar geografinio regiono kultūra realios istorinės krikščionybės veidui suteikia savitus žmogiškus bruožus“ (Boruta 1997: 15).

Straipsnyje, nesiekiant išsamaus liaudiškojo religingumo fenomeno (jis, kaip paaiškės toliau, toli gražu nėra vienalytė ir lengvai perprantama kategorija) reprezentavimo folklorinėje kultūroje, pasirinkti tik keli aktualesni aspektai, inspiruoti naujausių ir kiek ankstesnių folkloro ekspedicijų Dzūkijoje metu sukauptos gausios medžiagos ir kaip reta įdomaus bendravimo su pateikėjais, akivaizdžiai rodžiusiais išskirtinį polinkį į liaudiškojo pamaldumo liudijimus, apmąstymus ir originalias interpretacijas. Pasitelkiami 2008 m. Veisiejuose ir jų apylinkėse (Lazdijų r.) bei 2000–2001 m. Merkinėje ir aplink ją (Varėnos r.) esančiuose kaimuose straipsnio autorės surinkti įvairūs žmonių pasakojimai (sapnai, atsiminimai, liudijimai, folklorizuoti religiniai pasakojimai, liaudiškos maldelės ir kt.), giesmės ir jų kontekstiniai duomenys. Viena aktualiausių siekiamybių – apžvelgti ir pristatyti šiuose lauko tyrimuose užfiksuotas liaudiškojo pamaldumo patirtis, neapeinant pačių pateikėjų asmenybių, svarbesnių jų gyvenimo momentų, pabrėžiant vieną kitą bendresnį liaudiškojo pamaldumo fenomeno reprezentacijų folklorinėje kultūroje bruožą. Atidesnis dėmesys kreipiamas į kai kurias liaudiškąsias Šventojo Rašto tekstų bei Katalikų bažnyčios liturgijos elementų interpretacijas, vizualinių elementų (pirmiausia turime omenyje lankytų pateikėjų namuose sukauptus šventus paveikslus) įtaką katalikiškajam pasaulėvaizdžiui. Siekiant atidesnio žvilgsnio į asmeninį folklorizuotą pasakotojo santykį su liaudiškojo pamaldumo raiška, vieną straipsnio poskyrį nuspręsta skirti dviejų toje pačioje dzūkiško kaimo aplinkoje gimusių, augusių ir iki šiol gyvenančių, tačiau skirtingai savo tikėjimo patirtis išgyvenančių ir dar skirtingiau jas perteikiančių vyresniosios kartos vyriškių, talentingų pasakotojų, naratyvams sugretinti. Turint galvoje akivaizdų faktą, jog lietuvių folkloristikoje liaudiškojo pamaldumo problema kol kas neturi nei platesnės tyrimų perspektyvos, nei ryškesnio diskusinio prado, visi čia pateikiami pastebėjimai pirmiausia suvoktini kaip pastangos, pasitelkus folkloristikai vis artimesnėmis tampančias etnologų, religijotyrininkų bei sociologų studijas, brėžti vieną kitą liaudiškojo pamaldumo, kaip galimo folkloro tyrimų objekto, pažinimo dominantę. Taip pat norėtusi straipsnyje išryškėjančiomis išvalgomis prisidėti prie vis aktualėjančio klasikinio folkloro studijų, neretai šiandien primenančių archeologų ar paleoantropologų darbų, papildymo aktyvesniu santykiu su dinamiška šiuolaikine kasdienybės kultūra (plg. Богданов 2001: 5).

Tai, kad straipsnyje remiamasi pietų Lietuvoje užrašyta medžiaga, pirmiausia lėmė kryptingas pastarųjų metų darbas moksliniame tarpinstituciniame projekte „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Dzūkija“ ir susidariusios palankios aplinkybės naujausius tyrimus papildyti prieš keletą metų Merkinės apylinkėse sukaupta medžiaga. Liaudiškojo pamaldumo raiška dažniausiai laikytina universalia visiems Lietuvos regionams. Vis dėlto būtų galima spėti (išsamiau palyginti kol kas folkloristikoje trūksta duomenų), jog bendrieji regioninės specifikos bruožai bei senosios tradicinės kultūros savitumai turi įtakos ir šiuolaikines katalikiškąsias įvairių krašto vietovių gyventojų patirtis atspindinčiai folklorinei medžiagai. Vis taip pat hipotetiškai ir probėgšmais palygindama kad ir LLTI folkloristų pastarųjų ketverių metų ekspedicijose Žemaitijoje sukauptus liaudiškojo pamaldumo duomenis su straipsnyje aptariamais dzūkiškaisiais, galėčiau teigti, kad dzūkai, pasakodami apie savo dvasines patirtis ir ieškojimus, dažnai būna daug atviresni ir emociškai išraiškingesni nei žemaičiai.

Liaudiškojo pamaldumo sampratos problemos ir folklorinio tyrimo galimybės

Pirmiausia reikėtų užsiminti apie nemenką pačios liaudiškojo pamaldumo kategorijos neapibrėžtumą, daugiaprasmiškumą, tiesiogiai ar netiesiogiai minimą tiek įvairiuose tradicinės kultūros tyrimuose, tiek Katalikų bažnyčios normatyviniuose tekstuose. Iš pastarųjų pravartu stabtelėti prie Vatikane veikiančios Dievo kulto ir sakramentų kongregacijos išleisto išsamaus ir didelės apimties „Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovo“. Šiame įvairiems liaudiškojo pamaldumo reiškiniams aptarti bei jų santykiui su katalikiškąja liturgija reglamentuoti skirtame dokumente, nusakant liaudiškojo pamaldumo fenomeną, kaip tik ir minimas jo neapibrėžtumas:

Vakarų Bažnyčios istorija paženklinta daugybe įvairių krikščioniškoje liaudyje išsiskleidusių apraiškų: paprasto ir karšto tikėjimo į Dievą, meilės Atpirkėjui Kristui, kreipimosi į Šventąją Dvasią, pamaldumo Mergelei Marijai, šventųjų gerbimo, angažavimosi siekiant atsivertimo ir broliškos meilės. Šios apraiškos išsirutuliojo drauge ir greta su liturginiais šventimais. Ši plati ir sudėtinga sritis, kartais apibrėžiama „liaudiškojo religingumo“ ar „liaudiškojo pamaldumo“ sąvokomis, stokoja tikslesnės nedviprasmiškos terminologijos (LPLV Nr. 11).

Įdomu, kad tradicinės kultūros tyrimuose dažnai sinonimiškai vartojamos *liaudiškojo pamaldumo* ir *liaudiškojo religingumo* kategorijos „Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadove“ interpretuojamos skirtingai, antrąją pateikiant kaip universalesnę, platesnę, pgl.:

Sąvoka „liaudiškasis pamaldumas“ nusakomos įvairios privatus ar bendruomeninio pobūdžio kultinės apraiškos, kurios, atsižvelgiant į krikščioniškojo tikėjimo kontekstą, reiškiasi visų pirma ne šventosios liturgijos formomis, bet ypatingais aspektais, pasiskolintais iš kokios nors tautos, etninės grupės ar jų kultūros <...>. „Liaudiškojo religingumo“ sąvoka nurodo universalią patirtį: tam tikra religinė dimensija visuomet yra kiekvieno žmogaus širdyje, kiekvienos tautos kultūroje, ypač kolektyvinėse jos apraiškose. Visos tautos kultūrinėmis priemonėmis

siekia išreikšti savo visa apimančią transcendentiško viziją, gamtos, visuomenės ir istorijos sampratą. Tokia sintezė yra labai vertinga žmogiškuoju ir dvasiniu požiūriu (LPLV Nr. 11).

Atkreiptinas dėmesys, kad šis dokumentas rengtas orientuojantis į visų katalikiškų kraštų patirtis, pažymint, jog „krikščioniško liaudiškojo pamaldumo būklė įvairuoja priklausomai nuo šalies ir vietos tradicijų“ (ten pat).

Išties nėra paprasta tradicinės kultūros kontekstuose susivokti, ką iš vis gausiau folkloro rinkėjų fiksuojamų įvairiausių religinio turinio kūrinų laikyti liaudiškojo pamaldumo atspindžiais, o ką priskirti vien tik senųjų liaudiškųjų tikėjimų sričiai ar net kontekstinių duomenų „bankui“, o gal ir tam, ir tam. *Tikėjimo* kategorija folklorinės kultūros tyrinėjimuose yra įgijusi įdomių prasminių atspalvių¹. Juk, žvelgiant iš pačios bendriausios perspektyvos, folkloro užrašinėtojas, susitikęs su pateikėju, visada stengiasi sužinoti, kuo gi vis dėlto jis tiki, kuo, jo prisiminimu, tikėjo tėvai ir seneliai, kaip įvairūs tikėjimų niuansai gyvuoja šią dieną. Kitaip tariant, nepaliojama apeliuojama į dvasinių vertybių ištakas, raidą, dabartinę situaciją. Tyrinėjimai, pasitelkiantys įvairius su tikėjimo dimensija susijusius folklorinius faktus, pagrįstai buvo ir tebėra nukreipti į senosios lietuvių (baltų) pasaulėjautos relikto šiandieninėje tradicinės bendruomenės kasdienybėje atpažinimą, pabrėžiant katalikiškosios gyvenimo sanklodos elementus kaip tam tikrą senųjų tikėjimų raiškos naujais laikais formą, regimąjį jų pavidalą, už kurio slypi, kaip manoma, pačių pateikėjų dažnai aiškiau neidentifikuojama, o tik perimta ir įvairiais veiksmais bei verbaline raiška atspindima ikikrikščioniškosios tradicijos artefaktų gausa. Įvairiuose folkloro žanruose (sakmėse, užkalbėjimuose, pasakose, papročių naratyvuose ir kt.) dažnai aptinkami aktyviai įvairių kartų lietuvių praktikuojamos katalikybės akcentai, tokie kaip Jėzaus Kristaus minėjimai ar Mergelės Marijos kulto realijos, poteriai, žegnonė, senosios pasaulėjautos studijose paprastai interpretuojami kaip tam tikras naujas archajiškų dalykų indas ar viršutinis drabužis. Pati savaimė katalikiškoji Lietuvos kaimo dvasinio gyvenimo paradigma sulaukė tik labai menko tiesioginio folkloristų dėmesio. Susiklostė tam tikru atžvilgiu paradoksali situacija: labiau orientuojantis į ikikrikščioniškosios kultūros relikto ir atspindžių tyrimus, neproporcingai mažai tepasižvalgyta po ne vieną šimtmetį besiklosčiusią krikščioniškąją tradicinės bendruomenės žmonių gyvenimo sanklodą. Pasak Jono Mardosos, analizavusio krikščionybės elementus lietuvių talkose XIX a. pabaigoje–XX a. pirmoje pusėje,

¹ Ši reto platumo kategorija, tiksliau – daugiskaitinė jos forma, tradicinės kultūros tyrinėjimuose įgijo atskiros, tiesa, bene sunkiausiai apibrėžiamo, žanro statusą, pgl.: „Tikėjimai – mitinę pasaulėžiūrą išreiškiantys trumpieji pasakymai, nepriskirti kitiems folkloro žanrams“; „Tarptautinėje folkloristikos erdvėje terminas *tikėjimai* (*beliefs, Aberglauben / Volksglauben, croyances, верования*) turi ir kitą, platesnę reikšmę – tai tautos pasaulėjautą išreiškiantys tekstai bei papročiai ir liaudies žinija (sakmės, pasakos, liaudies medicina, liaudies botanika ir t. t.). Lietuvių folkloristikoje tai labiau įprasta vadinti liaudies pasaulėjauta“ (žr. Vaitkevičienė [2008]). Ta pati autorė šiek tiek anksčiau yra pateikusi kiek kitokių tikėjimų, kaip folklorinio žanro, nusakymą: „Tikėjimai – nedidelės apimties tekstai, sudarantys labai gausų tautosakos žanrą, kurio formalios ribos ir semantinė vertė iki šiol nėra nustatyta“ (Vaitkevičienė 1998: 90).

kaime galima užtikti nemažai tikėjimų, burtų, maginių formulių, simbolių, kurių ištakos galbūt siekia pagoniškąją lietuvių religiją, bet dažniausiai šios realijos egzistavo kaip socialinio, dorovinio, estetinio visuomenės auklėjimo įrankiai, t. y. atliko aiškią socionormatyvinę funkciją ir buvo sudėtinė to laikotarpio žemdirbių kultūros dalis. Vis dėlto tai buvo reliktai, perimti katalikiškosios tradicijos ir mąstysenos suformuotos vertybių sistemos ir galima jų pirmąsias prasmę buvo įgijusi naują turinį, žmonės jiems neabejotinai suteikė laiko sąlygų sukurtą prasmę (Mardosa 1997: 124).

Dėl pačių įvairiausių priežasčių maždaug XX a. antroje pusėje tiek lietuvių, tiek kai kurių kitų kraštų mokslinėje tradicijoje terpėje nereflektuota krikščioniškoji kultūrinė patirtis tam tikru požiūriu nelaikyta aktuali folkloriniu paveldu; „tai, kas folkloriška, suvokiama kaip pagoniška ar bent jau kaip nekrikščioniška, o žvelgiant retrospektyviai – ikikrikščioniška“ (Штыков 2006: 9).

Gilintis į su katalikybe neatsiejamai susijusius liaudiškojo pamaldumo klausimus, aktyviau studijuoti senosios etninės kultūros ir krikščionybės sąsajas, o juo labiau prabilti apie tai mokslinėmis publikacijomis iki sovietinio režimo pabaigos lietuvių humanitariniuose moksluose paprasčiausiai nebuvo sąlygų. Dėl to turtinga ir įdomi kultūrinė informacija tyrinėjimuose nuskambėdavo tik kaip aidas tarp eilučių ar ezopinė nuoroda į archyvinius šaltinius. Panašiai būta ir su sovietmečiu išleistomis žymių tautosakos pateikėjų kūrybai skirtomis monografijomis. Nors parengėjai labai stengėsi kuo visapusiškiau pristatyti liaudies menininkų (dažniausiai dainininkų) asmenybes, tačiau, negalėdami prabilti apie jų katalikiškąją savimone, savaiame pateikdavo skurdoką, o gal net ir iškraipytą bendrą nušviečiamo gyvenimo vaizdą². Palankiau susiklosčius istorinėms aplinkybėms, į liaudiškąją pamaldumą (tiesa, atskirai daug dėmesio neskiriant šios kategorijos prasminiams vingiams) labiau gilinosi etnologai, o platesniame, individualaus šių dienų žmogaus tikėjimo problemų kontekste – sociologai bei religijotyrininkai. Tiesiogiai ir kryptingai įvairiai interpretuojamiems liaudiškojo religingumo klausimams lietuvių etnoso tyrimuose bene daugiausia dėmesio yra skyrusi etnologė Danguolė Svidinskaitė. Aktyviai dalyvaudama

² Kartais padėti gelbsti pakartotinis knygos leidimas. Nenutolstant nuo straipsnyje pasitelkiamų džiukų folklorinės kultūros elementų, būtų galima paminėti bei palyginti kad ir mardasaviškio liaudies dainininko Petro Zalansko folklorinio palikimo tyrinėjimą ir publikavimą. 1983 m. išėjusiame šios unikalios asmenybės tautosakos ir atsiminimų rinktinės „Čiulba ulba sakalas“ pirmajame leidime parengėjai Norbertas Vėlius ir Danutė Krištopaitė negalėjo įdėti nei visos Zalansko šeimos ypač mėgtų ir dažnai giedotų krikščioniškų giesmių, nei originalaus paties dainininko parašyto kūrinio „Psalmė apie Gudo šalies grožybes“. Pastaroji, pasak antrąjį knygos leidimą rengusios ir katalikiškąsias P. Zalansko gyvenimo nuostatas atspindinčia medžiaga gerokai papildžiusios D. Krištopaitės, „garbinanti pasaulio Kūrėją ir išreiškianti dėkingumą Jam už visą gamtos grožį“ (ČUS 7, dar žr. p. 409). Savaiame suprantama, kad ir palyginti gausiuose šio pateikėjo kūrybos tyrinėjimuose anuomet nebuvo įmanoma su katalikiškomis vertybėmis susijusio prado nei aptarti, nei juolab retrospektyviai sugretinti su senosios pasaulėjautos elementais. Turint omenyje, kokią didelę reikšmę P. Zalansko ir visos jį supusios kaimo bendruomenės gyvenime turėjo tikėjimas (dabar tai ypač gerai matyti iš jo paliktų rankraščių, kuriuose apstu religinės tematikos kūriniai), darosi daugiau negu akivaizdu, kad tik sudėję krūvon jo tautosakinį palikimą, liaudiškojo pamaldumo išraiškas, senosios ikikrikščioniškos pasaulėjautos elementus ir bendruomeninio gyvenimo etikos patirtis išvysime tikrąjį, pasak Modestos Liugaitės, liaudies dainininko pasaulį (žr. Liugaitė 1999). Deja, kol kas turime tik vieną atvejį, kai ankstesnė liaudies menininko kūrybos publikacija papildyta gyvybiškai būtina medžiaga ir išleista pakartotinai.

įvairiose ekspedicijose ir nagrinėdama rašytinį paveldą, mokslininkė tiria tiek religinio identiteto formavimąsi ir raišką įvairiuose Lietuvos regionuose, tiek konkrečių sakramentalijų (švento vandens, Velykų verbos ir kt.) paskirtį Bažnyčios liturgijoje ir tradicinės bendruomenės aplinkoje, tiek senųjų katalikiškų raštų (katekizmų) įtaką žmonių liaudiškajam religingumui (žr. Svidinskaitė 1999, 2003, 2006, 2008 ir kt.). Kaip atidesnį teologų bei tradicinio paveldo tyrinėtojų susitelkimą į krikščionybės ir senosios etninės kultūros koreliacijas būtina paminėti dar 1995 m. Lietuvių katalikų mokslo akademijos surengtą mokslinę konferenciją „Etninė kultūra ir krikščionybė“. Jos dalyviai (folkloristų tarp jų nebūta) pranešimuose, o kiek vėliau jų pagrindu parašytuose straipsniuose nagrinėjo krikščionybės įtaką seniesiems papročiams, tautodailei, giedojimui ir kt. (žr. LKMAM).

Jeigu ieškotume „apčiuopiamiausių“, su liaudiškuoju pamaldumu tiesiogiai susijusių ir folkloristams geriau pažįstamų tradicinės kultūros reiškinių, jais neabejotinai reikėtų laikyti įvairias krikščioniškas maldeles ir giesmes. Pirmųjų fiksuota labai nedaug, nors šių, paprastai neilgų, tekstukų polinkis folkloriškai varijuoti yra akivaizdus. Daugiau dėmesio skirta populiariesnių maldelių (taip pat ir žegnonės) liaudiškoms parodijoms. O štai religinėmis giesmėmis, kurios kartais pavadinamos parafolkloriniais kūriniais (Sauka 1999: 242), folkloristai ir ypač etnomuzikologai jau kuris laikas itin domisi. Per pastaruosius metus sukaupta daug giesmių įrašų iš visų Lietuvos regionų. Etnomuzikologijos tyrimuose vis dažniau gilinamasi į krikščioniškųjų giesmių melodikos savitumus ir šių kūrinių įtaką seniesiems lietuvių dainuojamosios tautosakos žanrams (žr. Balčytytė, Kelmickaitė 1995; Motuzas 1997; Žičkienė 2007 ir kt.). Kitas klausimas, kiek užrašinėjant ir rengiant publikavimui šiuos kūrinius atsižvelgiama į jų specifiką, neabejotinai išskiriančią juos iš bendros folklorinės kultūros reiškinių visumos. Verta įsiklausti, ką iš tikrųjų turi omenyje dzūkė dainininkė sakydama (įvairiomis variacijomis toks prasarimas daugelio užrašinėtojų girdimas daug kur Lietuvoje): „Šventas giesmes visas atsimenu, o prastas užmiršau“ (LTR 7049/187/). Vien tik geresnį vėlyvesniojo folkloro (koku dažnai laikomos giesmės) įsiminimą ar vis dėlto vertybių prioritetus dabartiniame dainininko pasaulyje? Manychiau, giesmių giedojimas ir pats jų repertuaras, subtiliai besiskiriantis įvairiose Lietuvos vietovėse, kaip jokia kita fiksuojamos folklorinės kūrybos dalis, reikalauja didesnio įsigilavimo ir atlikėjo ir atlikimo kontekstus, įsiklausymo į pateikėjų kartais labai noriai, o kartais itin atsargiai išsakomą santykį³.

³ Tai, kad išskirtinis polinkis giedoti šventas giesmes kartais gali būti susijęs ne tik su iš prigimties geru dainininko balsu ar apskritai folkloriniu kūrybiškumu, rodo kartais fiksuojami pateikėjų prasarimai apie tam tikrų aplinkybių paskatintą pasižadėjimą giesmėmis atsidėkoti Dievui už kokią nors didelę malonę ar net išgelbėtą gyvybę. Antai pagirtas už nepaprastai gražų balsą ir įspūdingą giedojimą, Pikelių kaimo giedotojas J. V. iš pradžių tepasakė: „Vuo kon padarysi, ka jau nab sava gyvenėmą gyveni...“ Tik labiau paklausinėtas, jis puse lūpų prasarė, kad paauglystėje, užpultas ir badomas jaučio, šaukdamasis Aukščiausiojo pagalbos davęs Dievui apžadą. Nesunku buvo suprasti, kad nuolatinį žemaitiškų kalnų bei kitų šventų giesmių giedojimą šis žmogus suvokia kaip apžado pildymą (žr. LTRF cd 176/21/).

Nuo paveikslų iki sapnų: vizualiniai ir verbaliniai liaudiškojo pamaldumo akcentai

„Ar matai basas kojukes?“ – tokį klausimą išgirdau iš močiutės, rodžiusios man ką tik nuo televizoriaus nukeltą Dievo Motinos statulėlę. „Aš visiems parodau... Matai – basa ji...“ Nustebino ir įsiminė pats močiutės (beje, labai sunkiai sergančios ir man papasakojusios tik apie šią gipsinę Mariją) santykis su *savąja* Dievo Motina. Visiškai tokių pat Mergelės Marijos statulėlių galima pamatyti daugelyje trobų, tačiau tikrai ne visi jų gyventojai išžiūrės ir kitiems rodys Marijos „basas kojukes“.

Šiame darbe aptariamų ekspedicijų Dzūkijoje metu stengtasi kryptingiau domėtis žmonių individualiu santykiu (fiksuoti, kaip šis santykis verbalizuojamas) su jų namuose bei kitose erdvėse (bažnyčiose, pakelėse...) esančiomis sakramentalijomis, pirmiausia – šventais paveikslais, statulėlėmis, kryžiais⁴. Visų jų pamatyta ištis daug. Seni ir nauji, spalvoti ir paprasti namie laikomi šventi paveiksai turi savas atsiradimo istorijas, kurias pateikėjai mėgsta išsamiai ir vaizdingai pasakoti. Labai dažnai *abrozai* pristatomi kaip tėvų ar senelių palikimas, pabrėžiamas jų senumas. Naujesni būna arba nusipirkti per atlaidus prie bažnyčios, arba užsakyti ir parvežti iš tolimesnių vietų (senieji veisiejiečiai ne kartą sakė, kad paveikslus, jiems paprašius, iš kažkur parvežęs kunigas). Kai kuriuose namuose tiek šių eilučių autorei, tiek kitose vietovėse besidarbavusiems kolegoms teko matyti ne tik tradiciškai (dažniausiai kambario ar virtuvės kampe, pačioj palubėj) sukabintus paveikslus, bet ir improvizuotus altorėlius: ant mažo staliuko ar spintelės surikiuotos įvairios šventųjų (ypač dažnai Dievo Motinos) statulėlės, papuoštos gyvomis ar dirbtinėmis gėlėmis, čia pat pakabinti ar padėti rožiniai, į šventųjų kojas atremti maži, maldaknygėse dažnai kaip skirtukai naudojami paveikslėliai. Poreikį gausinti ir nuolat prieš akis turėti namie sukauptus šventus daiktus atspindi ir, sakytume, prašalaičiui gal ne visada įprastos jų laikymo vietos: kartais sakramentalijos išdėliojamos tiesiog ant televizoriaus ar šaldytuvo. Šalia iš XIX a. pabaigos ar XX a. pradžios atkeliavusių paveikslų sukabinti naujausi *abrozai* (paprastai didesni) atspindi šiandieninį liaudiškojo pamaldumo kontekstą ar net bendrą sakramentalijų gamybos „mados“ tendenciją: vis dažniau įsigijama šviečiančių, kartais net animacija praturtintų *abrozų*. Tai gali būti „alektron injungiamas“ paveikslukas su spindinčia Išganytojo širdimi, laikrodžiai, su ciferblatuose pavaizduota Paskutine vakariene, Šventąja šeimyna, ar ištisa instaliacija, kai paspaudus specialų mygtuką už ant akmens sėdinčio Kristaus nugaros atsiveria tekantys vandens kriokliai, ir kt.

Kalbėdami apie savo tikėjimo patirtis, žmonės labai dažnai atsigrežia į namie kabančius šventus paveikslus arba užsimena, kur matę pasakojimą iliustruojantį *abrozą*. Detaliai ir vaizdingai atpasakodama rožinio paslaptis, Kalvelių kaimo senbuvė Na-

⁴ Užvedus kalbą apie šventus paveikslus, bene visi šią vasarą lankytieji veisiejiečiai, žinoma, dažniausiai minėdavo legendinį Veisiejų Šv. Jurgio bažnyčios Kristaus Atsimainymo paveikslą. Apie šią šventenybę, kaip ir apie garsiuosius Atsimainymo atlaidus, straipsnyje plačiau nebus kalbama. Kaip išsamus, šį fenomeną nušviečiantis darbas, minėtinas Lietuvos liaudies kultūros centro Vizualinės antropologijos laboratorijos ir Veisiejų regioninio parko bendras projektas – dokumentinis filmas „Atsimainymo atlaidai Veisiejuose“.

talija Matulevičienė Kristaus paaukėjimo šventykloje siužetą iš Džiaugsmingosios rožinio dalies iškart susiejo su individualia vizualine patirtimi:

Jau Jį nuneša ir paaukėja bažnyčioj. Ir senelis Simeonas pasakė šitėp. Atnešė dar du balandžiu ir pasakė: „Viešpatie, leisk man dabar numirti, aš jau išvydau.“ O. Tai buvo bažnyčioj Veisiejuose tas paveikslas, bet per ramontą ar kur iškraustė... Čia, kap tik įeini, kabojo didžiulis paveikslas! Oi! Šitoks [*rodo plačiai išskėsdama rankas*] pagal sieną paveikslas. Ir tas senelis Simeonas ir čia tų laikė kūdikėlį...⁵ (LTRF cd 201/5/).

Akivaizdu, kad namie laikomi ar nuo mažų dienų atmintin įstrigę bažnyčiose ar kopyčiose matyti paveiksai liaudiškojo pamaldumo praktikoje atlieka labai svarbų vaidmenį. Tam tikru atžvilgiu jie materializuoja religinius vaizdinius, tampa neatsiejama apie juos sukauptų naratyvinių žinių dalimi, atkuria asociacijų gausą. Išsaugoję tradicinį polinkį į gyvą pasakojimą, vyresniosios kartos dzūkai gali smulkiai ir vaizdingai interpretuoti namie turimų šventų paveikslų scenas, nusivesti pašnekovą prie, pasak šeimininkės, gražiausio ir seniausio, rodyti ir kalbėti vaizdais:

Va cia, va. Kristus pasakė šitėp: „Aš galiu sutaikint visas tautas.“ Matai, kap visi gyvuliai, visi gyvulukai vaikščioja ir vienas kitam nieko nedaro. Ir tigras, ir liūtas... Tai Kristus pasakė: „Aš galiu sutaikint visas tautas.“ Cia buvo turbūt tep parašyta [*rodo į apiblukusį užrašą po paveikslu*]: „Tik Jis vienas gali įsisiūbavusias tautas sutaikinti“⁶ (LTRF cd 201/14/).

Kristaus – tautų sutaikytojo paveikslas Natalijos Matulevičienės namuose (Kalvelių k., Lazdijų r.). *Vitos Ivanauskaitės nuotrauka, 2008 (LTRFt 9160)*

⁵ Plg. Lk 2, 22–32.

⁶ Plg. Iz 11, 6–8.

Jau minėta, kad dažno dzūko troboje kabo iš senelių ir tėvų paveldėti *abrozai*, kuriuos žmonės įvardija kaip ypač jiems brangius. Išties įdomu, kad devintą dešimtį skaičiuojantis žmogus kasdien tebeturi prieš akis tą patį, kartais metų metus toje pačioje vietoje iškabėjusį šventą paveikslą, prieš kurį buvo sodinamas ar klupdomas ir mokomas poterių, įvairių maldelių. Toks sakramentalijų išitvirtinimas atmintyje neabejotinai stipriai veikė religinę savimonę⁷. Irenos Čepienės, nagrinėjusios vaikų religinį auklėjimą XX a. pirmojoje pusėje, taikliai pastebėta, kad „kieme stovintis kryžius, gryčioje kabantys šventi paveiksai (*abrozai*), kryželis ant stalo, – visa tai teikė gimtiesiems namams jaukumo, tikėjimo Viešpaties globa“ (Čepienė 1997: 77). Iš vaikystės išsimintų religinių vaizdinių įtaka tiek dvasinio tapatumo formavimuisi, tiek apskritai visam žmogaus ankstyvųjų prisiminimų reflektavimui labai didelė. Turbūt kiekvienas katalikiškoje atmosferoje augęs žmogus galėtų pasakyti, kokie šventi paveiksai kabėjo namuose ir su kokiais veiksmais, ritualais ar būsenomis jie pirmiausia jam asocijuojasi. Dzūkas rašytojas Juozas Kralikauskas, prisimindamas sudėtingus savo gyvenimo pokario metais momentus, pasakoja:

Mūsų pirkioje buvo du šventi paveiksai – Marija su septyniais kalavijais, arba durklais, širdy ir Nazaretis, apvilktas ilga jupa iki žemės, o ant galvos – erškėčių vainikas. Ir veidas... Veidas visas kruvinas. Mama atsiklaupė taip, kaip klaupdavosi ten kiekvieną vakarą, ir pasimeldusi sako: „Bėk iš čia, sūnau, bėk, ir kuo greičiau. Taip kalba mano širdis, taip aš supratau besimeldama“. Ir aš išbėgau (Kralikauskas 2004).

Pasakojimo ir su juo tiesiogiai susijusio vizualinio akcento gretinimas dažnai atspindi pasakotojui itin reikšmingų pamaldumo elementų išskirtinumą. Ypač patraukia ir intriguoja tai, kad pasakojamų sapnų ar regėjimų vaizdai kartais taip pat glaudžiai siejasi su namie esančiais šventais paveikslais:

Man, dukrela, rozų prisisapnavo Ji. Tokia balta, tokia šviesi. Rodos, aš pabundu – kap saulė šviečia man šitan kampan [*rodo į kampą su paveikslais*]. Aš žegnojuos: Panela Švenčiausia, maloniai man tave matyt. Ir, rodos, vaikelį, temsta temsta ir nutemo. Nugy, mano visi trys abrozai – tai Panela Švenčiausia... (LTR 7049/186/).

Pažymėtina, kad, pasakodami religinių vaizdinių turinčius sapnus, pateikėjai dažnai linkę juose regėtų šventųjų pavidalus nusakyti pasitelkdami labiausiai į jų atmintį įstrigusių sakralių paveikslų vaizdus: gerai pažįstamus iš savo namų aplinkos, matytus spaudoje ar net per televiziją⁸. Itin dažnai patirtas toks vaizdų ir naratyvų susiliejimas leidžia kalbėti apie vizualinių ir verbalinių liaudiškojo pamaldumo elementų neatsiejamumą, tam tikrą išsiskyrimą ikoniškais vaizdais, siekiantį kur kas giliau negu vaizdingas gražių paveikslėlių reprezentavimas. Krikščioniškųjų tekstų

⁷ Ta proga norėtusi prisiminti neseną viešnagę Pasvalio krašto muziejuje. Ten teko matyti didelę senųjų šventų paveikslų, kuriuos iš savo namų trumpam sunėšė pasvaliečiai, ekspoziciją. Išties įdomu matyti vienoje vietoje išrikiuotas sakramentalijas, kuriam laikui tarsi praradusias savo tikrąją paskirtį. Čia pat vaikščiojo pagyvenusio moteris, atėjusi susirinkti savo *abrozų*. Ieškojo jų atidžiai apžiūrinėdama visus sukabintus paveikslus, palygindama juos su saviškiais, nusistebėdama kai kurių paveikslų panašumu.

⁸ Plačiau apie religinius vaizdinius vyresniųjų kartų folkloro pateikėjų sapnuose ir sapnų tekstus žr. Ivanauskaitė 2007a, 2007b, taip pat Панченко 2002.

ir vaizdų sinkretizmo randame ir „Katalikų Bažnyčios Katekizme“: „krikščioniškoji ikonografija paveiksluose atkuria tą Evangelijos naujieną, kurią Šventasis Raštas perduoda žodžiais. Paveikslas ir žodis papildo vienas kitą“; šiai nuostatai iliustruoti pasitelkiama šv. Jono Damaskiečio (676–749) mintis: „Paveikslų grožis ir spalvos skatina mane melstis. Tai šventė mano akims; lygiai kaip ir gamtos vaizdai, jie ragina mano širdį garbinti Dievą“ (Katekizmas 1997: 254, 255).

Aldonos Dainauskienės šventi paveikslai. Viduryje – iš senelio Andriaus Šerkšno pavaldėtas šv. Onos paveikslas (Čivonių k., Lazdijų r.)
Vitos Ivanauskaitės nuotrauka, 2008 (LTRFt 9292)

Manychiau, tokio pobūdžio religinio patyrimo sinkretinė visuma – kai į krūvą susitelkiama tiek vaizdas, tiek jį interpretuojantis pasakojimas, tiek abu juos gaubiantis kontekstas ir asociacijos – itin aktuali ir dėkinga šiuolaikinių tradicinės kultūros artefaktų tyrinėjimų sritis. Tos pačios visumos dalis – senosios maldelės. Išmoktas dar ankstyvojoje vaikystėje prieš *abrozą* beklūpant kartu su kuo nors iš namiškių (dažniausiai su mama), vyresnio amžiaus pateikėjai jas prisimena iki šiol, o neretai ir tebekartoja eidami miegoti, prieš kokį svarbesnį darbą ar gamtai surūstavus – priklausomai nuo situacijos. Kol kas negalime pasigirti užrašytų tokių tekstų gausa, o juo labiau platesniais jų kontekstiniais duomenimis. Vis dėlto abejoti šių maldelių folkloriniu aktualumu, manau, nereikia⁹:

⁹ Kalbant apie įvairias krikščioniškas maldeles kaip žanrinę visumą, atkreiptinas dėmesys į tam tikrą jos raidą. Prisimindami pirmuosius vaikystės metus menančias iš tėvų ir senelių perimtas maldeles, pateikėjai neretai iškart užsimena apie vėliau, mokykliniame gyvenimo etape, tarpukario Lietuvos mokyklose išmoktas ir kartu su draugais bei mokytojais kasdien kartotas įvairias maldeles, kurių tekstus

Šv. Jurgis (Klepočių k., Lazdijų r.)
Vitos Ivanauskaitės nuotrauka, 2008
(LTRFt 9323)

prisiminė ir pasakoję, kaip nuo mažų dienų matydavę tėvus ir senelius nuolatos žegnojantis pačiomis įvairiausiomis situacijomis ir juos nuo mažens to mokiusius. Tuo pačiu metu ne kartą apgailestauta, kad jų vaikai ir vaikaičiai nelaiko žegnonės reikšmingu veiksmu. Kryžiaus ženklų aktualumą bendrame liaudiškojo pamaldumo kontekste rodo ir tai, kad pro pamaldaus žmogaus akis nepraslysta persižegnojimai, sušmėžavę net televizijos filme ar realybės šou laidoje:

Aš nežinau, aš ir daž, va, atvažuoja vaikai, ar tį kur važuojam, aš kai sėdu mašion (ar per Velykas, ar bet kur važuojam), aš atsisėdu ir persižegnoju. Va. Nu dar, klausykite, ir jūs gi dar jaunos, ir mano vaikai po keturiasdešimt aštuonis (mergšei vyriausiai), po keturiasdešimt, keturiasdešimt penkis. Nu, sako, bijos mama, kad neužmuštų, tai persižegnojo. <...>

Mano tėvulis, jis, būdavo, parsivaro arklus arc, tai jis persižegnoja vagon. Aba bulvių kasc. Tai jis bulves rudenį kasa, jis persižegnoja. Aba išaj laukuose sėc, jis persižegnoja, atajo pradalgio pjauc, jis persižegnoja. Dar, būdavo, ar tį mamos [prie stalo] nėra, ar pila mama bliūdukan kokian dar valgyc katram, tai jis: „Nu, ar persižegnojai?“ O. Jis, raiškia, paklausdavo: ar persižegnojai, kad jau valgysi? Cik pasdėj šaukštų, jei nepersižegnojęs, arba persižegnoja vaikai. Nu, kažkap... Aš sakau, jis, būdavo, ar arklį [parsiveda], ar jis sės vežiman... Pirma žmonės išvis [žegnojosi], jei sėdo vežiman. Nu, kad aš daž žiūrau per filmų, pas mus ne, o kap va ciej visoki meksikietiški, tai kad ana sėda mašion ar kur, tai būna, kad

jie paprastai puikiai prisimena iki šiol, plg.: „Maldas žinau, mokykloj kur mokino. Mokykloj buvo kryžius. Atėjo mokytojus, užsisukė į duris, visi, raiškia, sustoja. Ryti būdavo tep: „Teikis atsiusti, Viešpatie, Šventosios Dvasios dovanų mūsų protą apšviesti, sielos jėgoms pastiprinti, palaiminti mūsų tėvus ir mokytojus ir tuos, kurie mus veda į gerą.“ Tai ryti. O vakari: „Ačiū Tau, Dieve, už mokslą ir už visas suteiktas gėrybes. Kuris gyvenė ir viešpatauji per amžus. Amen“ (LTRF cd 202/20/).

persižegnoja. Žiūrėkit, tas Radžis [*populiarus televizijos laidų dalyvis*], ar jis nepersižegnoja? Jis dažnai persižegnoja.

Ir navet mano tėvulis, jis guldamas lovą peržegnodavo savo, patalynį savo. Peržegnodavo. Ir aš dař ateinu, persižegnoju, tai jie juokiasi iš manį. Ogi mokyti [žegnotis] ir jie, ir vaikai... Aš ir visadu sakau, sakau: vaikai, važuojat, sėdat mašinon – persižegnokit. „Tai ko? Mislinat, mes užsimušim“, – sako... Va (LTRF cd 205/14/).

Liaudiškojo pamaldumo reiškinių šiandieninėje dzūkų kultūroje neįmanoma pristatyti be nors minimalaus kryžių, iki šiol bene gausiausių ir, kaip ir aptartieji namų *abrozai*, su visa folklorinės kūrybos sklaida netsiejamai susijusių kultūrinio peizažo detalių, minėjimo. Prie sodybų, vieškelių kryžkelėse ar net miškuose pačiomis įvairiausiomis, bet visada reikšmingomis, progomis ir intencijomis (kryžius niekada nestovi atsitiktinėje vietoje) pastatyti kryžiai kuria savitą liaudiškojo tikėjimo praktikų vaizdą, atspindintį tiek kolektyvinius kaimynų susibūrimus bendriems giedojimams, tiek visiškai individualų maldingą santykį su šiais Dievo ir žmonių tarpininkais. Būdinga, kad apie tuos pačius kryžius vos ne kiekvienoje troboje galima išgirsti vis kiek kitaip skambančių pasakojimų, verbalizuojančių jų lankymo, pagerbimo bei puošybos ar net ignoravimo (kai kryžiumi paženklinta erdvė suvokiama kaip bauginanti) tradicijas.

Su kryžių statymo, ornamentavimo ir maldingo lankymo pietų Lietuvoje istorija galime susipažinti pasigilinę į ne vieną išsamų tyrimą (žr. Radzevičiūtė 1994). Žvelgiant į liaudiškąjį pamaldumą folkloriniu požiūriu, greta kaimo bendruomenės aplink save suburiančio kryžiaus, kaip maldos erdvę žyminčios ir įprasminančios sakramentalijos, pažinimo vis aktualesni šiandieniniuose ekspedijų darbuose darosi kalbinamų žmonių individualūs išgyvenimai, kuriuos pasakojant iš mažų dienų nusistovėjęs be išlygų pagarbus santykis su kryžiumi priartėja prie atviro asmeniško tikėjimo liudijimo:

Dar va cia, va šituose jazminuose, yra labai senas kryžius. Va, kur šitas va jazminas, krūmas. Tai buvo nugruvįs, niekas jau jo nekėlė, tai aš ėmiau, sukaupti jėgas, padarau duobutį ir pakėliau. Viena pakėliau ir pastatiau. Apramstiau, ir dabar stovi. Tai dař galvoju, kad raikia su kunigu pastart. Nupirkįs jau cia žmogus [*žemę, ant kurios kryžius stovi*], kad jau jis kur jo nesumėtytų... Gal [reikėtų] paimt, gal kur sudegyc. Medzinis – senas, supuvįs. <...> Viena pakėliau [*juokiasi*]. Kėliau, sakau: „Viešpatie, duokit jėgų...“ Gal jūs juoksitės iš tos bobelės durnos. <...> Jis visiškai guļėjo, o aš paškadavojau, kad nesupūtų. Ir pakėliau.

– *Tai jau, matyt, davė jėgų...*

– Ir mani pakelia kur kokiuose negerumuose (LTRF cd 203/34/).

Dvi tikėjimo patirtys

Straipsnio pabaigoje sugretinti dviejų vyresniosios kartos dzūkų porą išsamesnių pasakojimų nuspręsta pajutus, jog iš esmės liaudiškajame pamaldume praktikuojamos religijos atžvilgiu bene dažniausiai reiškiasi dvi vyrujančios nuostatos – skeptiškoji ir nuolankioji, pastarąją suvokiant, kaip pasakytų Thomas Mertonas, ne kaip dirbtinį nusizeminimą, o kaip žmogaus stiprybės ženklą (plg. Merton 2008: 168–176). Iš kar-

tos į kartą sykiu su visu bendru tradicinio gyvenimo pasaulėvaizdžiu perduodamos tikėjimo tiesos ir praktikos vienų folklorinės kultūros artefaktų paveldėtojų priimamos kaip absoliuti duotybė, kitų – kaip toli gražu ne visada patikima tiesa, su kuria tenka susitaikyti, bet tik gerokai paprieštaravus.

Antanas Jastremskas: *Turėk visadu Džievų, o Džievas tavį neužmirš.*

Pirmasis pasakojimas – netrumpas Senojo Testamento Išėjimo knygos fragmentų atpasakojimas, užrašytas iš Šlavantų kaimo gyventojų Antano Jastremsko (g. 1920 m.), kurio pasakojimai visi be išimties persmelkti begalinio pasitikėjimo dieviška tvarka, Bažnyčios autoritetu¹⁰. Ši žmogų visi pakeliui aplankyti kaimynai minėjo kaip puikų pasakotoją, žinantį labai daug „istorijų“. Kai jam pačiam apie tai užsiminiau, prisipažino tikrai mėgstąs pasakoti „visokias istorijas“. Pasekė dvi pasakas (apie jaunikaitį, kurį dar negimusį tėvas velniui pažadėjo, ir apie nusidėjusį angelą), daug ir užsidedęs kalbėjo apie kalendorinius papročius ir šventes, ypač apie Kalėdas, Velykas. Sakėsi bažnytinius dalykus išmanąs ne prasčiau už kunigus, nes nuo mažens labai jais domisi. Kaip ypač reikšmingą patirtį paminėjo mirštančio tėvo priesaką mylėti Dievą, kuris žmonių niekada neužmirštąs. Mūsų bendravimui įsivažiavus, pasakotojas staiga nutraukė kalbą apie šiais laikais pasitaikančius visokiausius pasivaideinimus ir netikėtai, lyg ką be galo svarbaus prisiminęs, prabilo, kaip pokario metais, besislapstydamas nuo strībų buvusiame partizanų bunkeryje, skaitęs visokias jį globojusių žmonių atneštas knygas. Kaip labiausiai iš skaitytų raštų įsimintas, pakiliu oratoriaus balsu ėmė pasakoti istorijas apie Mozę, gražia dzūkiška tarme savaip tardamas biblinius vardus ir vietovardžius, kartais iki ašarų įsijausdamas į pasakojamus siužetus. Susidarė įspūdis, jog šiam pasakotojui labai svarbu kuo paveikiau perteikti, kaip jis pats ne kartą pavadino, „istoriją“. Užrašinėtojai nusistebėjus, kaip jis taip gerai įsiminęs skaitytą tekstą, A. Jastremskas atsakė skaitęs tik kartą, bet daug syk kitiems pasakojęs¹¹.

[Apie Dievą ir Mozę]

Aš esu skaitęs istorijų visokių. Aš aiškiai žinau visokias istorijas, kokios cik yra. Net žinau, kada Mozė gimė. Jis buvo palaistas Nylio upėn. Kadu Džievas baudė, kadu Mozei įsakė Džievas aic ir išvesc savo tautų...

¹⁰ A. Jastremsko pateiktus pasakojimus žr. LTRF cd 202.

¹¹ Šventojo Rašto skaitymus ir komentavimus, kaip įsimintą vaikystės prisiminimą, ekspedicijos metu minėjo ne vienas pateikėjas. Jų prisiminti „šventus raštus“ skaitydavę ir šventadienio maldoms namuose visus namiškius suburdavę senosios kartos giminaičiai paprastai visada atitinka daugybę kartų folklorinės kultūros kontekstuose sušmėžuojantį vadinamojo kaimo šviesuolio, paprastai daugiau už kitus apsiskaičiusio, visų gerbiamo bendruomenės ir šeimos nario portretą: „Skaitydavo [senelis] daug. Jis nesėdėdavo rankų sudėjis. Arba dirba, arba skaito. Tai tadu koki skaitiniai? Laikraščius ėmė, visokias knygas skaitė, visokius šventus raštus. Pas jį šventų raštų biblijos buvo, pamokslai. Jis kaip kunigas. Pamokslus sakydavo. Nu, ne sakydavo, bet buvo tokia pamokslų knyga, evangelijų knyga. Viską jis skaitydavo. Ir visiems, kas ateina. Sekmadieniais [sakydavo]: „Vaikai, sėskit ir paklausykite.“ Tai dienan tokia evangelija, toks pamokslas“ (LTR cd 206/01).

Možė, būdama dar maža... Šitėp buvo. Buvo gražus vaikas, gimė. Istorija aprašyta. Tadu motka to vaiko nenorėj. Buvo įsakymas, kad vyriškos lyties visi vaikai skandyc Nylio upėj. Tadu, raiškia, buvo tas visas vykdoma. O buvo karalius, buvo šitas, kap jis... palaukit... Erodas. Karalius. <...> O Erodo duktė buvo atejus maudycis. Ji neturėj vaikų. Atėjo maudycis, užgirdo – verkia vaikas meldyni. O mergšė buvo pastacyta septynių metų pilniavoc. Tadu tą vaikų ji liepė atnešc tarnaitėm. Tarnaitės atnešė. Sako: gražus abriėjų vaikas. Raiškia, žydukas. Sako, raikia augyc. Ir ji užaugino tą vaikų. Vaikas paaugo du metus, sako [tarnaitė]: „Aš rasiu mocinų, kad jį užauginc.“ Sako: „Pašauk.“ Pašaukė mocinų, ir toj mocina tą vaikų užaugino. Kada tas vaikas išaj visus tais čiesais Aigipto mokslus, jis, užtardamas izraelitus, užmušė vienų egiptietį. Jis, užmušęs egiptietį, pabūgo keršto, jis pabėgo in Medėnų žamį. Ir jis pristoj pas vienų kunigų ganyc jo bandų. Kunigas išlaido už jo savo dukterį. Ir jie suslaukė vaikų. Ale jis toli būdavo nuveina in tyrus ir gano to kunigo bandų. Ir jis beganydamas tą bandų mato – dega krūmas. Tas krūmas dega, dega – nesudega. Možė aina arciau. Kadu Možė priajo arciau prie krūmo, iš krūmo pasigirdo balsas: „Moze Moze, kur stovi – šventa žamė, nusiauok kojų apavų.“ Možė nusiavė kojų apavų [*pateikėjas ėmė labai jaudintis, susigraudino*] ir užsidengė veidų – nedrįso in Dzievų pažvelgc. Tadu jam Dziewas sakė: „Aik išvesk mano tautų iš Aigipto žamės.“ Možė tokio uždavinio [išsigando], sako: „Kas manį klausys? Kas mani siuntė?“ – „Jahvė. Dievas.“ Sako: „Kas man cikės?“ Sako: „Kų tu turi rankoj?“ – „Lazdų.“ – „Mesk žamėn.“ Možė metė – tuoj žalcy pavirto. Možė pradėj bėgc. Tadu balsas iš krūmo sakė: „Ciesk savo rankų ir imk žalčį už uodegos.“ Možė išciesė – vėl lazda atvirto. „Cikės visiem kitiem stebuklam, kuriuos tu darysi.“ Tadu Možė dar atskalbinėjo, kad užmiršįs kalbų. „Tavo brolis Aronas už tavi visur kalbės.“ Tadu Možė suciko pildyc Dievo valių. Jis nuvejō in Aigiptų, ir jis Aigipte susiieškojo savo brolių Aronų. Ir pasakė visiem izraelitam, kad jie lauktų graitō išėjimo. Kadu jie nuvejo su tuoj Aronu pas Erodų, pasakė, kad išlaisc žydcus iš Aigipto. Erodas pasakė: „Aš nepripažįstu jokių dzievų, jokie nieko, ir aš izraelitų nelaisiu, dar didesnėm bausmėm bausiu, kad jie neturėtų laiko pamėgyt išcic.“ Tadu Možė parodė su lazdu tą stebuklų. Erodas nieko nesakė. Tadu Dziewas per Mozi pradėjo bausc visus Aigipto [žmones], cik ten nesiekė, kur yra izraelitai (Geseno žamėn izraelitai gyveno). Tadu Dziewas pradėjo bausc. Atlėkė iš rytų skėriai, iškirto medzius, nebuvo net ko gyvuliam gert, ėsc. Pirma buvo bausmė. Antra bausmė: prisvaisė pitvarlių, kad nebuvo žmonėm kur vėl pasdėc. Tracia bausmė Dziewo buvo: visa Nylio upė pavirto krauju. Troško gyvuliai ir žmonės. Ir tai nemačino. Paskui... (Jau kitų bausmių nepasakosiū, bo cia daug pripasakojau.) Tadu paskucinė bausmė. Nužangė iš dangaus angelas ir pirmą nakcį išmarino visus pirmagimius Aigipto vaikus. Ir Erodo sūnus žuvo. Tadu puolė žmonės pas paraonų ir pasakė: „Išlaisc žydcus iš Aigipto!“ Tadu paraonas pasišaukė Mozi ir Aronų ir sakė: „Veskis visų tautų kur nori.“ Tadu jie sustojō, – cik nežnau, ar šaši tūkstantciai, ar šašasdešime tūkstantcių vyrų, – sustatė pirmon ailėn, o paskui varės gyvulius, varės visų ir žygiavo. O jiem ajo stulpas, Dziewas rodė stulpų ir kelių. Tai jiem naktį buvo šviesu, o dzienų buvo tamsu. Nuog saulės spindulų. Jie priej prie Raudonosios jūros. Tadu Možė pasmeldė in Dzievų ir jis paprašė pagelbos. Ir jis išciesė rankų su lazda link jūros, jūra persiskyrė į dvi puses... [*susijaudinęs pasakotojas kurį laiką negalėjo kalbėti ir sūnus jį ramino*]. Iki jūros dugno. Ir jie tuo visu keliu ajo. O tas stulpas vidury metė agiptiečiam šašėlį, o šitiem švietė po senovei. Jie perėj visų jūrų ir mato – atsiveja paraonas su savo karuomeni rinktini. Ir jie labai nusminė, bet Možė pasakė: „Viešpats karaus už jus.“ Ir tep ir įvyko. Šitie jau buvo perėjį jūrų, izraelitai. Ir kadu perėjo jūrų, tadu paraonas tuoj paciu keliu vijos. Tadu paraonas kadu atsivijo vidurin jūros, Možė mostelėjo ranku ir visų paraono karuomenį prigirdė. O¹².

Oi, aš istorijų kiek aš žinau visokių, kiek aš jų skaitįs... Perskaitysiu rozų istorijų – ir man daugiau nebereiks perskaityt, ir tau papasakosiū (LTRF cd 202/7/).

¹² Plg. Senojo Testamento Išėjimo knygos 3–14 skyrius.

Aloyzas Ridziauskas: *Peklas ant žamės ir dangus ant žamės.*

Antrasis naratyvas, turintis nemažai pasakotojo ir užrašinėtojo dialogo elementų, priklauso Aloyzui Ridziauskui (g. 1927) iš Rūdos kaimo.

Į mano nusistebėjimą, kad vienas gyvendamas geba taip tvarkingai prižiūrėti namus ir kiemą, Aloyzas tik tarstelėjo: „Kokia jau čia tvarka – seniai ramontas daryk raikia, bet kap ji [žmona] numirė, rankos nebekyla.“ Gal tokia pokalbio pradžia kaip tik ir paskatino pateikėją, iš pražių ketinusį nesileisti su manim į jokias kalbas (tai pasakė po kelių valandų, jau man išvažiuojant), šnekėtis toliau. Sakėsi jaunystėje tyčia ieškojęs jaunesnės žmonos, kad neliktų našlys, o šit kaip viskas apsisvertę... Labai vaizdingai pasakojo apie Atsimainymo atlaidus Veisiejuose, prisimindamas ne tik tai, kas vykdavę bažnyčioje ir šventoriuje, bet ir visame miestelyje. Dabar į bažnyčią nebevaikštąs, pasak jo, užleidęs vietą visiems tiems, kurie sovietmečiu bijoję ir nėję melstis. Paklaustas, kodėl tais laikais jis pats dažnai eidavęs į mišias, nusijuokė: „Visi poterauna maldaknyges, ir aš poteraunu...“ Ir čia pat linksmi paporino anekdotą apie bažnyčioje aukštyn kojom maldaknygę laikydavusią pažįstamą davatkėlę.

Kiek netikėta buvo tai, kad tada, kai tyliai pradėjau austi mintį apie įdomią ir, kaip man atrodė, akivaizdžią dviejų tą pačią dieną aplankyto mano pašnekovų opoziciją, didysis skeptikas Aloyzas, net pirštu man pagrasydamas, ištarė: „Aš aiškinu: tikėt raikia. Tikėt. Jeigu žmogus netikės niekam, tai jis aršau gyvulio.“

[Apie tikėjimą]

Reikės ir man tį [į kapą šalia žmonos] atsigult. Mani palaidos, tai kas – yra paminklas, pavardė. Cik vardas, metai užrašyci...

– *Jūs norėjot, kad taip būtų iš anksto užrašyta?*

– Nu, taip padaryta... Raiškia, jos [žmonos], apacion – mano. Paminklas vienas. Dabar taip visi visur daro. Cik iškas duobę, ir viskas. Ir neraikia nieko. Nieks nežino ir nežinos [kada numirsi], bet jau pats žmogus jauti, kad jau noksci, cirpsci...

O aš va ir dirbau, ir labai gėrau, rūkia. Smarkiai gėrau. Tokiuose darbuose dirbi su visais... Ir katrie su manim dirbo, nėra nė vieno gyvo. Visi po žeme. Ir jaunesni. Tai užsidaužė, užsimušė, tai tep, tai tep... O man va nieko dar. Bet, ai, geriau, kad būt numirta, tai spakaina.

– *O ką jūs žinot, kaip ten bus...*

– Aaa, senas žmogus, aš pasakysiu, ne gyvena, o vargsta.

– *Bet kad nežinot, kaip ir ten bus, kai numirsit...*

– Kap numirsi? Aš jum papasakosiu, kap bus. Kap kiekvienam – supus, kirmėlės sušveis, ir viskas, ir po žmogaus.

– *O dūšia?*

– O kur dūšia? Aš daug kam paaiškinu ir jum paaiškinsiu dūšią. Kur toj dūšia yra? Pasa-kykit jūs man nor vienas, kur toj dūšia stovi.

– *Sakot, niekur nestovi?*

– Niekur. Dūšia... Tai kur ji, dūšia, išaina? In dangų? O kur tas dangus? Parodzykit nors vienas dangų. Tenai? [*Rodo aukštyn.*] Tenai kosmonautai skraido, žmonės, šunies, katės palaista, gyvuliai tį skraido... O in dangų aina, sakai, dūšia? Vat, jūs pažūrėkit, kadu žmogus miršta, stengsta žmogus, kap stengsta mėsa ar gyvulys, jį operuoja, paras tas aina, kyla ne in žamį, o in viršų.

– *Į viršų...*

– In viršų? In dangų. Jis atšąla, ir lieka šaltas pagalys.
 – *O tai kas ten iš jo išeina?*
 – Kas išeina? Šiluma. Jis stengsta, iš jo išeina šiluma. O jis jau visas stengsta, jau puvimui.
 – *Tai sakot, kad nieko nėra?*
 – Nieko nėra. Aš jum papasakosiu apie šitą. Aš daug kam pasakoju.
 – *Įdomu labai, kaip čia taip...*
 – Įdomu? Aš aiškinu: tikėt raikia, tikėt. Jeigu žmogus netikės niekam, tai jis aršau gyvulio. Kiek, sakau, yra tų dzievuų pasaulin jūs man pasakykit? Kiekvienas turi savo dzieva ir ciki. O Džievas vienas. Mes cikim, mūs Džievas yra Kristus. Kristus – Džievo Sūnus. Kur tas Džievas? Džievo Sūnus? Šventoji Marija – Džievo Motina... Iš kur toji Marija tų vaikų rado? O čia smulkiai irgi paaiškyc galiu. Klausai kartais par televizorų, rodo, kad prieš Kristaus gimimų kiek tai dar, palaukit, kiek metų buvo gyvybė. Kiek tai daug metų. Tai kodėl skaitosi nuo Kristaus gimimo metai? O kur anie? Gi tų žmonija buvo. O skaito nuo Kristaus gimimo. <...> Oi, apie tų Kristų ka pasakoja... Ka Kristų ėdžiose [rado]. Nu, tai čia tikyba viskas. Rado ėdžiose... Kap tau ėdžiose gali rasc? Kodėl dar randa tualetuose, konteineruose? Nu, ar neteisingai aš jums sakau? Konteineruose randa vaikus, tualetuose maišaliuose sumestus. Ir niekas jų ne... Tokie tikėjimai ir ką...
 – *Bet jūs sakot, kad tikėjimą reikia turėti?*
 – Raikia. Žmogus be tikėjimo aršiau gyvulio bus.
 – *Bet kaip tada su tuo pomirtiniu gyvenimu? Ar juo reikia tikėt?*
 – Pomirtiniu? Aš jum pasakysiu: supuvė, ir viskas. Aš netikiu. Ir niekam nepatartau tikėc. Supuvė, liko, ir jis niekur nenuveis.
 – *Bet kodėl mes tuos kapus prižiūrim tada?*
 – Nu, kapus prižiūrim... Čia, kap tas sako, raikia. Kad palaidota, raikia prižiūrėc. Raikia saugot. Palaidotas (LTRF cd 207/5).

Baigiamosios pastabos

Šiuolaikiniuose tradicinės kultūros tyrimuose, be kitų reikšmingų inovacijų, vis aktualesnis tampa judėjimas nuo pateikėjo, kaip senosios pasaulėžiūros artefaktų, jų raiškos kultūroje formų retransliuotojo, prie pateikėjo, kaip tuo pačiu metu ir bendruomeniškos, ir individualios, aktyviai čia ir dabar išgyvenančios santykį su Absoliutu, gamta ir bendruomene, tą santykį reflektuojančios ir išsakančios asmenybės.

Kaip užsiminta straipsnio pradžioje, ar dzūkiškąjį liaudiškąjį pamaldumą derėtų laikyti universaliu katalikišku reiškiniu, ar lokaliai išsiskiriančiu, paaiškėtų tik atidžiau patyrinėjus ir palyginus situaciją kituose regionuose, o svarbiausia – prieš tai sukauptus kuo daugiau tokiems tyrimams reikalingos medžiagos. Lietuvių liaudiškojo pamaldumo folklorines apraiškas būtina nagrinėti tiek bendrame visų Lietuvos regionų kontekste, tiek kaip neatsiejamą kitų krikščioniškų kraštų liaudiškojo religinio pasaulėvaizdžio dalį.

Apibendrinant straipsnyje išsakytas mintis, norėtusi pateikti vieną kitą pastebėjimą apie liaudiškojo pamaldumo (su visais šios kultūrinės kategorijos prasmės atspalviais) reiškinių fiksavimo folkloro ekspedicijose galimybes ir sunkumus. Juk išties reikia pripažinti, kad, pasirengę kalbinti pateikėjus liaudiškojo religingumo folklorinės raiškos

klausimais, neretai atsiduriame situacijoje, kai patys iki galo nesame tikri, ar žinome, ko iš tiesų norime iš pašnekovų, o pastarieji gali atsiliepti į mūsų susidomėjimus nebūtinai taip, kaip tikimės. Manychiau, kad šiai gana paradoksaliai padėčiai nusakyti labai tinka A. Morozo mintis, išsakyta bibliinių siužetų folklorizacijoms skirtame straipsnyje: „Dažnai lauko tyrimų metu rinkėjas stumia pašnekovą (informantą) į neįprastą padėtį ir verčia užsiimti visiškai jam nebūdinga veikla. Jau pats savaime interviu procesas daugeliu atvejų [pateikėjui] atrodo kaip naujas ir ne visai suprantamas dalykas: rinkėjo klausimai dažnai įvaro informantą į akligatvį ne tik todėl, kad jo klausiama apie tai, ko jis galbūt visiškai neišmano, bet ir todėl, kad verčia jį ekspromtu reflektuoti temą, kuri niekada anksčiau nebuvo jo refleksijų objektas“ (Mopoz 2002: 31). Tokia, sakytume, painoka metodologinė folklorinės kultūros artefaktų fiksavimo situacija vis dažniau tampa folkloristo ekspedicionio darbo tikrove. Kita vertus, tikrovė ir tai, kad dažnai tik po kurio laiko, atidžiai išstudijavę sukauptą medžiagą, susivokiame, kokią turėtume rinktis tolesnių studijų kryptį, prie kurių iki mūsų sukauptų šaltinių norėtume sugrįžti ir kaip toliau dirbuotis ekspedicijose. Folkloristų pokalbiai su pateikėjais pamaldumo, tikėjimo vertybių temomis, matyt, visada bus šiek tiek išskirtinės užrašymo situacijos, kuriose stengiamasi susieti dabartinę pasakotojų dvasinio gyvenimo patirtį tiek su senosios pasaulėžiūros elementais, tiek su tradiciškai pavaldėtomis krikščioniškojo religingumo raiškos formomis.

ŠALTINIAI

- ČUS – *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė*, sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius, melodijas parengė Danutė Kuzinienė, 2-asis papild. leid., Vilnius, 2008.
- LKMAM – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1997, [t.] XI.
- LPLV – Liaudiškojo pamaldumo ir liturgijos vadovas: Principai ir gairės, *Bažnyčios žinios*, 2003, Nr. 11–14.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas

LITERATŪRA

- Balčytytė Vilija, Kelmickaitė Zita 1995. Giesmės, kn.: *Lietuvininkų žodis*, parengė K. Grigas, Z. Kelmickaitė, B. Kerbelytė, N. Vėlius, Kaunas, p. 171–178.
- Boruta Jonas 1997. Evangelijos inkultūracija etninėse kultūrose, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XI, p. 15–23.
- Čepienė Irena 1997. Vaikų religinis auklėjimas Lietuvos kaime XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XI, p. 75–83.
- Ivanauskaitė Vita 2007a. Žemaičių sapnai: tekstų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 79–96.
- Ivanauskaitė Vita 2007b. „Dėdelė graži sapną eso sapnavosi...“: [Sapnų tekstų publikacija], *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIV, p. 277–293.
- Katekizmas 1997. *Katalikų Bažnyčios Katekizmas*, [versta iš lotynų k.], Kaunas.
- Kralikauskas Juozas 2004. *Juozas Kralikauskas: „Ir to pakaks“*: [Elvyros Kučinskaitės interviu su J. Kralikausku], prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/10786>>
- Liugaitė Modesta 1999. Liaudies dainininko pasaulis. Petro Zalansko pasaulėjauta ir aplinka, *Tautosakos darbai*, [t.] X (XVII), p. 83–158.

- Mardosa Jonas 1997. Krikščionybės elementai lietuvių talkose XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XI, p. 123–134.
- Merton Thomas 2008. *Naujosios kontempliacijos sėklos*, iš anglų k. vertė Asta Petraitytė, Vilnius.
- Motuzas Alfonsas 1997. „Švč. Mergelės Marijos valandų“ maldų ir giesmių lietuviškoji kilmė, jų giedojimo lokaliniai ypatumai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XI, p. 143–160.
- Radzevičiūtė Diana 1994. Pietryčių Lietuvos mediniai kryžiai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] VIII, p. 106–140.
- Sauka Leonardas 1999. *Lietuvių tautosaka*, Vilnius.
- Svidinskaitė Danguolė 1999. Šventintas vanduo ir jo vartojimas. Bažnyčios ir liaudies požiūris (Traukų dekanatas. XX a. I pusė), *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XV, p. 537–566.
- Svidinskaitė Danguolė 2002. Religinumas, tapatumas ir istorinis laikas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, [t.] XXI, p. 214–239.
- Svidinskaitė Danguolė 2003. Sekmadienio laiko valdymas XIX–XX a. I pusės katalikų katekizmuose, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai*, [t.] XVIII, p. 280–322.
- Svidinskaitė Danguolė 2008. Religinės tapatybės formavimas: atvejis Laukuvos parapijoje, kn.: *Laukuva*, d. II, sudarytojai Virginijus Jocys, Povilas Krikščiūnas, (*Lietuvos valsčiai*), Vilnius, p. 252–269.
- Vaitkevičienė Daiva 1998. Tikėjimų struktūros klausimu, *Tautosakos darbai*, [t.] VIII (XV), p. 90–99.
- Vaitkevičienė Daiva [2008]. *Tikėjimai*, prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt/paieska/terminas.php?Teld=4391>>, [žiūrėta 2008-11-05].
- Žičkienė Aušra 2007. Advento-Kalėdų dainų melodijos: gyvavimas ir kaita muzikinių dialektų bei stilių sąveikos kontekste, kn.: *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XX: *Kalendorinių apeigų dainos*, [kn.] 1, parengė Jurgita Ūsaitytė, melodijas parengė Aušra Žičkienė, Vilnius, p. 41–67.
- Богданов Константин 2001. *Повседневность и мифология: Исследования по семиотике фольклорной действительности*, Санкт Петербург.
- Мороз А. Б. 2002. О фольклорности нефольклорного: евангельские события в восприятии современного крестьянина, kn.: *Актуальные проблемы полевой фольклористики*, Москва, p. 31–43.
- Панченко А. А. 2002. Сон и сновидение в традиционных религиозных практиках, kn.: *Сны и видения в народной культуре*, Москва, p. 9–25.
- Штыков С. А. 2006. После «народной религиозности», kn.: *Сны Богородицы: Исследования по антропологии религии*, под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыкова, Санкт Петербург, p. 7–15.

FOLKLORIC EXPRESSIONS OF FOLK PIETY: RELIGIOUS EXPERIENCES OF PEOPLE FROM DŽŪKIJA IN THE FOCUS OF FOLKLORE RESEARCHERS

VITA IVANAUSKAITĖ

Summary

The article focuses on various phenomena of folk piety and their relations with pre-Christian Lithuanian traditional culture. As the basis for analysis, religious narratives, prayers and psalms recorded in Dzūkija region (southern Lithuania) in 2000–2008 were chosen.

For a long time in Lithuanian folklore studies, the Catholic tradition used to be interpreted only as a new form of the ancient Baltic beliefs, while the Christian heritage as such almost escaped interest of folklore researchers. In the Soviet period there was no possibility at all to record or investigate folkloric expressions of popular piety.

In this article, narratives of religious character, describing the sacred pictures, figurines of saints kept at people's homes, or the crosses erected at the homesteads or by the roadsides are paid separate attention. It is assumed, that the same sacramentalia seen at home since early childhood together with

related stories told by parents and grandparents, significantly affect formation of personal religious self-consciousness, as well as strongly influencing traditions of adoption, preservation and transmission of folkloric narratives and psalms.

The author of the article also discusses what kinds of materials related to folk piety should be recorded in the course of the nowadays fieldwork sessions, and in what way it should be done.

Gauta 2008-11-28

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą mokslinių tyrimų projektą „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Dzūkija“.